
Criticisms of the Correction and Revision of *Jadaliyya*

Sayyid Mojteba Mirdamadi; Faculty member of Tehran University *
Ali Ghanbariyan; PhD Student of Teacher Training in Islamic
Sciences, Tehran University

1. Introduction

This study seeks to conduct a critical assessment of the book "*Sayyid Muhammad Mahdi Burujirdi Tabatabai's (Bahr al-Ulum, d.1212/1797) Debate with the Jews of Dhul Kifl¹, Arabic and Persian Reports*". This book, printed and published in 2011 by The Written Heritage Research Institute, represents revisions and corrections made by professor Sabine Schmidtke and Reza Pourjavady. It consists of the Arabic and Farsi texts of the debate of one the Muslim scholars named Sayyid Muhammad Mahdi Bahr al-Ulum (1155 to 1212 A.H.) with the Jews of Dhul Kifl. The Persian version belongs to Muhammad Kazem Haeri Hazar Jaribi who is the student of Allama Bahr al-Ulum and has translated his teacher's epistle into Persian. Both scholars (Bahr al-Ulum and Hazar Jaribi) are the renowned and accredited scholars of the 13th century AH. Their names have been mentioned repeatedly in the books and biographies of scholars and catalogues of scholarly works, as well as in Shiite scholars' manuscripts.

2. Methodology

The edited version has been meticulously studied with editing and writing errors pinpointed and explained. This study mentions the arguments and applies critical analysis to assess the method of the editors.

3. Discussion

It is essential that others' works (including compilations, translations, and corrections) be reviewed and examined scientifically, and it has been a common practice in the form of annotations and commentary

* Corresponding author. E-mail: mirdamadi_77@ut.ac.ir.

DOI: 10.22103/jll.2019.13084.2573

¹ Dhu'l-Kifl is situated between the towns of Hillah and Najaf, one hundred and thirty kilometers south of Baghdad. The site was originally a place of Jewish pilgrimage as it housed the tomb of the prophet Ezekiel.

of others' works and explanation of their ambiguities (such as Khawja Nasiruddin's and Imam Fakhr Razi's *Sharh-e Isharat*), as well as in the form of critical assessments (such as *The Incoherence of Philosophers* (*crrrrrr al-Falasifa*) by al-Ghazzali who criticizes Neoplatonic thought). Both of these two procedures have been common among scholars from the past. Nowadays, we are witnessing works lacking in depth and profundity due to the hardware and software progress in the field of research, and the development of the Internet and social networks. It is, therefore, necessary that the works be examined and critically assessed. A study of the works of scholars not only reveals the flaws and deficiencies, but also helps prevent publication of poor and superficial works.

This study, critically, reviews the book entitled "*Sayyid Muhammad Mahdi Burujirdi Tabatabai's (Bahr al-Ulum, d.1212/1797) Debate with the Jews of Dhul Kifl*". This book is about a scientific debate and conversation. The epistle has been authored originally in Arabic by the students of Bahr al-Ulum and later translated into Persian by Ayatollah Muhammad Kazem Hazar Jaribi. The Arabic and Persian manuscripts of this epistle have been reviewed, printed and published by Ms. Sabine Schmidtke, a German philosopher and Islamologist, and Mr. Reza Pourjavady. Although the presented text has excellence, it suffers from certain deficiencies and problems.

The mentioned book consists of four parts and it has been organized as such:

- A) Preface (Persian translation): pages 9 to 27
- B) Arabic account of the debate: page s1 to 35
- C) Persian account of the debate: pages 37 to 52
- D) English preface: pages 5 to 18

In this study, the preface (part A) and the Persian report of the debate (part B) have been examined and criticized, not to mention the fact that minor errors have not been pointed out for the sake of brevity.

The critical assessment encompasses two main areas:

- A) Correction and restoration (identification of genuine versions, cases where the reviewer has not made any reference to flaws in the text, problems with references, and weaknesses in identifying the right words)
- B) Writing and editing (non-observance of the space between one word and another, typographical mistakes, non-observance of the

principle of consistency and uniformity of the text, missing words and letters, redundancy and grammatical mistakes, incorrect use of punctuation marks etc.)

There are different methods of reviewing and improving a text. "One of the methods of correction used by early scholars is to make a comparison between two versions of a book or an article. They tried to obtain another version of the same work to correct the inaccuracies by comparing those two versions. In such cases, it has to be mentioned that the copy has been comparatively studied and checked for mistakes." (Safar Agh Qala'a, 2011: p.38)

It is appropriate for the editor to have multiple versions of the work to make use of them to do away with the problems of a text and reach the original text of the author. In *Sayyid Muhammad Mahdi Burujirdi Tiiiii is ee*only one version (found in Ayatollah Mar'ashi Najafi Library in Qom, No.10358/5) has been used. The editing and proofreading quality decreases especially if the only version available is not easily readable and has some missing parts.

The other two versions of the epistle are kept in the National Library of Iran with recovery numbers 146228 -5 and 32149 -5. Unfortunately, the editors have not made use of the two manuscripts of the national library. The esteemed editors could have done proper investigation and research in the libraries to find the other versions in which case they would edit and correct the epistle more accurately. The versions 146228 -5 and 32149 -5 had been added to the catalogue in 2005 and 2010 respectively. Given the fact that the book "*Sayyid Muhammad Mahdi Burujirdi Tabatabai's (Bahr al-Ulum, d.1212/1797) Debate with the Jews of Dhul Kifl², Arabic and Persian Report*" was printed and published by The Written Heritage Research Institute in 2011, it was possible for the editors to have access to the two versions in the national library.

The version used by the reviewers has not been identified and introduced as appropriately as it should and they have sufficed to mentioning the place where it is kept and its recovery number, not to mention the fact that the scanned images of the first and last pages have not been placed in the book to acquaint the reader with the book whereas in fact, the book had been written in 2011 and the images had been scanned by Taheri Mughaddam in June 1997. In order to correct

² Dhu'l-Kifl is situated between the towns of Hillah and Najaf, one hundred and thirty kilometers south of Baghdad. The site was originally a place of Jewish pilgrimage as it housed the tomb of the prophet Ezekiel.

and edit an obsolete text or manuscript, it is recommended that the original book of the author be obtained. Therefore, there is no use in a personal and unscholarly opinion which is referred to as 'personal tendency' just as it is true with the exegesis of the Holy Quran in which the exegete must learn God's genuine purpose without having to express his personal opinion. Thus, when it comes to correcting and editing religious texts like the Qur'an or Sunna, the copyreader is 'author-oriented'. One of the key factors that help identify the author's purpose is the correct reading of the written work. There is evidence showing that the reviewers had not been very careful while reading the book under criticism. Although the publisher and reviewer have gone through great trouble publishing this book, and it can be so useful for researchers in different literary and linguistic areas, unfortunately the printed text suffers deficiencies which the publisher and reviewer will hopefully remove in the next editions.

4. Conclusion

The findings of this research reveal that the page layout has been designed well. As well, the proofreading of the book is almost flawless and there are no printing errors. The reviewers have done their job well and, in most cases, they have gone through the text carefully and have found the inaccuracies of the manuscript mentioning them in the footnotes and correcting the mistakes based on a specific standard.

Considering the rules of writing and editing, while comparing the reviewed text with the manuscript, some problems and flaws were detected as enumerated below:

1. The reviewer has compromised on obtaining multiple versions of the Persian epistle as he/she has sufficed to only one version of the book. In correcting a single copy, the percentage of error and failing to reach the author's purpose and meaning increases.
2. In certain cases, the reviewer has not mentioned the deficiencies in the text.
3. There are deficiencies in references and citations.
4. The rendition and transmission of words have not taken place properly and correctly.
5. The space and semi-space were not maintained in some cases and some mistakes have found their way into the text.

6. Non-observance of the most important and key principle of uniformity and consistency of the text was observed.

7. Missing words and passages, redundancy, non-observance of grammar and incorrect use of punctuation marks were observed.

The scrutiny was aimed at enabling one to achieve some standards in correcting texts.

Keywords: editing, Sabine Schmidtke, Reza Pourjavady, book criticism, argumentation and debate.

References [in Persian]:

- Azad Kashmiri, Muhammad Ali b. Muhammad Sadiq (1387), *Nujum as-Sama fi Tarajim al-'Ulama: Biographical accounts of Shiite Scholars of the Eleventh, Twelfth and Thirteenth Centuries of Islamic Hegira Centuries*, (Mir Hashim Muhaddith Armawi, edit), second edition, Islamic Propagation Organization, Tehran: International Printing and Publication Company
- Sabine Schmidtke and Pourjavady. Reza (1390). *Sayyid Muhammad Mahdi Burujirdi Tabatabai's (Bahr al-Ulum, d.1212/1797) Debate with the Jews of Dhu l-Kifl, Arabic and Persian Reports*. (Introduction translated by Ahmad Reza Rahimi), 1st edition. Tehran: The Written Heritage Research Institute
- Anwari, Hasan. (2003). *The Great Speech Dictionary*. 2nd edition, Tehran: Sukhan Press
- Babai. Reza. (2015). *Better Writing: Lessons on Correct, Simple and Beautiful Writing*. 3rd edition, Qom: Adyan Press (affiliated to the University of Religions and Denominations).
- Bagheri. Muhammad Mahdi. (2014). *Lessons Containing Workshops on Editing and Correct Writing*. Tehran: Pars Institute of Professional Editors
- Bagheri. Muhammad Mahdi. (2017), *Avachehai Sauti Virayish (Voice Tags of Editing)*
- Website: National Library of Iran
- Website: <https://fa.wikipedia.org>.
- Jawahirul Kalami. Tal'at (1986). *The Despondent*. 1st edition. Tehran: Jawad Press.
- Husseini. Sayyid Ahmad. (1996). *A Catalogue of Manuscripts of Ayatollah Mar'ashi Najafi Library & vol.26*. Under the supervision of Sayyid Mahmud Mar'ashi, 1st edition. Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library Press.

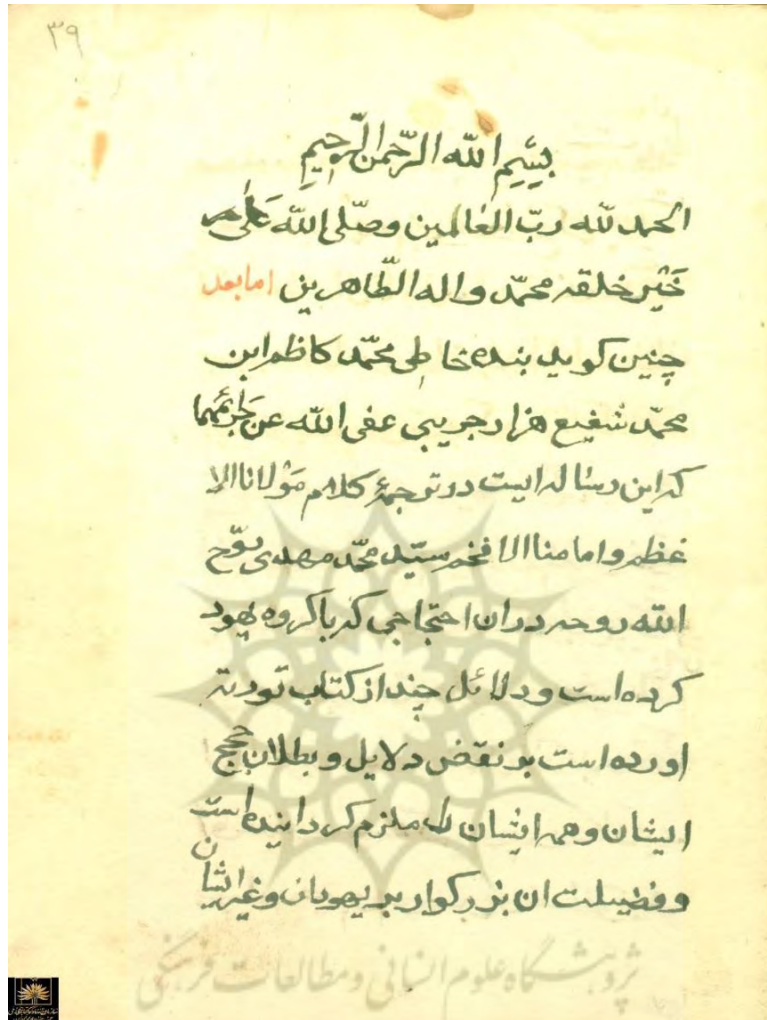
- Haideri Thani. Sayyid Hamid (2016). *To Be an Editor (5)*. Monthly Journal of Creative Writing. No.73. p.64-75.
- Rukhshandemand. Ali Sina. (2016). *General Persian*. 2nd edition. Tehran: Ma'sumi Scientific Cultural Press.
- Rezwan. Farshad. (2016). *Guidelines on Editing and Writing*. 3rd edition. Tehran: Tehran University Press.
- Sami Geelani. Ahmad (2004). *Writing Method*. 10th edition. Tehran: University Press Center
- Sadeghi. Ali Ashraf & Zandi Mughaddam. Zahra. (2015). *Persian Dictation Glossary based on Persian Writing Method Approved by Persian Language and Literature Academy*. 7th edition. Tehran: Athar Press.
- Saafi. Qasim. (2012). *From Printing House to Library: Steps to Writing, Printing, Librarianship, Reading and Publishing*. 7th edition. Tehran: Tehran University Press.
- Safari. Ali Akbar. (2014). *A Catalogue of the Works Authored by Mulla Muhammad Kazem Hazar Jaribi*. A celebration letter by Reza Ustadi prepared by Rasul Jafariyahn. 1st edition. Tehran: Muwarrikh Press with collaboration of the Specialized Library of the History of Islam and Iran, p.907 -919.
- Safari Agh Qal'ah. Ali (2011), *Identification of Original Copies of Books: A Research into Original Copies of Persian Manuscripts*. (Eraj Afshar, intro), 1st edition, Tehran: The Written Heritage Press.
- Sulhju. Ali. (2015). *Editing Points*, 5th edition. Tehran: Press Center Persian Language and Literature Academy. (2009). *Persian Writing Instruction: Approved Persian Language and Literature Academy*. 8th edition. Tehran: Athar Press.
- Mohaqiq. Mahdi. (2007). *Method of Correcting and Publishing Texts*. A Collection of Articles on the correct method of modifying texts. Collected and prepared by: Mahmud Nazari. ('Amid Zanjani, intro). 1st edition. Tehran: Central Library Press & Tehran University Documentation Center.
- Hazar Jaribi Astarabadi, Muhammad Kazem (2018). *Bahr al-'Ulum's Debate with the Jews of Dhul Kifl: Correction of Argumentation Treatise*. Editor and annotator: Ali Ghanbaryan, (Alireza Liaqati, intro). 1st edition. Tehran: Miras Farhekhtegan Press on the order of Novin Pazhuhesh Fayyaz Cultural and Art Institute.
- Hazar Jaribi Astarabadi. Muhammad Kazem. (1238 A.H.). *Jadaliyya*. Tehran: Iran National Library Press. Serial number: 14628 ° 5. [Manuscript]

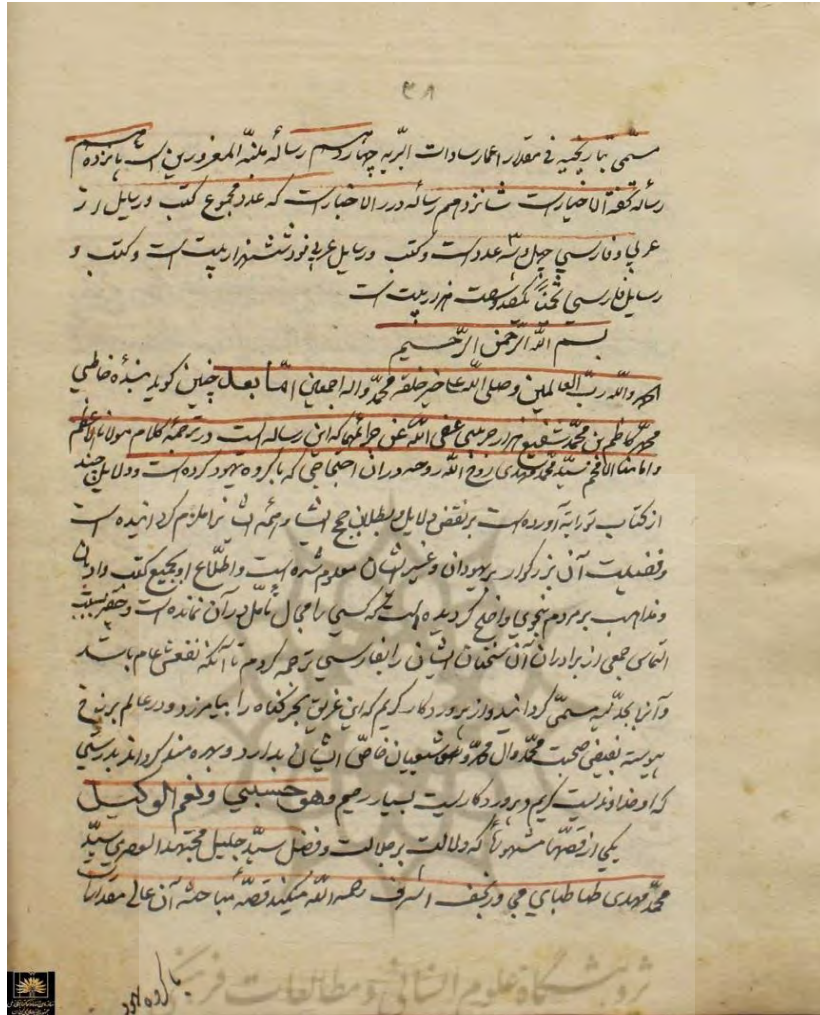
- Hazar Jaribi Astarabadi. Muhammad Kazem. (1238 A.H.). *Jadaliyya*.
Tehran: Iran National Library Press. Serial number: 32149 ° 5.
[Manuscript]
- Hazar Jaribi Astarabadi. Muhammad Kazem. (1238 A.H.). *Jadaliyya*.
Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library Press. Serial number:
10358/8. [Manuscript]. Date of writing: 1263 A.H.

References [in Arabic]:

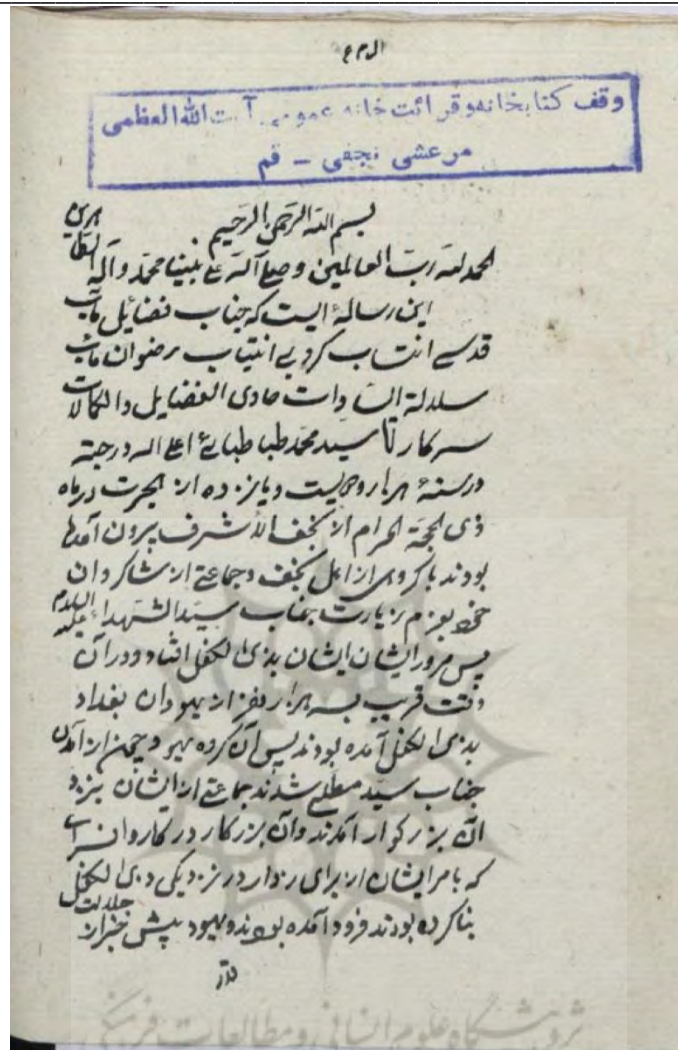
- Agha Buzurg Tehrani. Mohammad Mohsen. (1403). *Al-Dhari'ah elaa
Tasanif al-Shi'ah*. 3rd edition. Beirut: Dar al-Adhwa Publications'.

First page of *Jadaliyya* manuscript

First page of Jadaliyya manuscript

First page of *Jadaliyya* manuscript

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان
سال ۲۲، دوره جدید، شماره ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸

نقدی بر تصحیح و بازخوانی رساله جدلیه (علمی - پژوهشی) *

دکتر سیدمجتبی میردامادی^۱، علی قنبریان^۲

چکیده

یکی از نگاه‌ها در ارتباط با مناظره و گفت‌وگوی علمی، رساله مناظره علامه بحرالعلوم با یهودیان ذوالکفل است. اصل رساله به زبان عربی است که توسط شاگردان مرحوم بحرالعلوم تدوین و نگارش یافته و سپس توسط آیت‌الله محمدکاظم هزارجریبی به فارسی برگردان شده است. دست‌نوشته (Manuscript) عربی و فارسی این رساله توسط خانم دکتر زاینه اشمیتکه (Sabine Schmidtke) استاد آلمانی اسلام‌شناسی و آقای رضا پورجوادی تصحیح و در نشر میراث مکتوب چاپ و منتشر شده است. متن عرضه‌شده از سوی مصححین _علی‌رغم مزایای بسیاری که دارد_ همراه با اشکالات و نابسامانی‌هایی است.

متن مصحح مورد بررسی و دقت قرار گرفته و یافته‌های مقاله حاضر عبارت است از: گزارش خطاهای تصحیحی، ویرایشی و نگارشی (همچون رعایت نکردن فاصله و نیم‌فاصله، نواقص در ارجاعات و استنادات، ضعف در تشخیص ضبط صحیح کلمات، و...)، به روش تحلیلی و نقدی همراه با بیان ادله. در بررسی متن مصحح، علاوه بر دست‌نوشته که مورد استفاده مصححین محترم بوده است، جهت مقایسه از دو نسخه خطی (Manuscript) دیگر نیز استفاده شده است. بررسی و نقد این کتاب و ارزیابی روش مصحح، رسالت نوشتار حاضر است.

* تاریخ ارسال مقاله : ۱۳۹۷/۰۸/۲۹

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۳۹۸/۰۱/۲۳

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول)

Email: Mirdamadi_77@ut.ac.ir.

۲- دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی دانشگاه تهران.

DOI: 10.22103/jll.2019.13084.2573

واژه‌های کلیدی: تصحیح، زاینه اشمیتکه، رضا پورجوادی، نقد کتاب، جدل و مناظره.

۱- مقدمه

پیش از ورود به بحث لازم است که در مقدمه، به سه مطلب پرداخته شود: بیان مسئله؛ پیشینه تحقیق؛ ضرورت و اهمیت تحقیق.

۱-۱- بیان مسئله

نوشتار حاضر بررسی و نقد کتاب «مناظره بحر العلوم سیدمحمد مهدی بروجردی طباطبایی (۱۲۱۲ه.ق) با یهودیان ذوالکفل گزارش‌های عربی و فارسی» است. کتاب مذکور از نوع پژوهش مربوط به تصحیح است و در سال ۱۳۹۰ شمسی توسط مرکز پژوهشی میراث مکتوب، چاپ و منتشر شده است. این کتاب دربردارنده مناظره یکی از دانشمندان اسلامی با نام سیدمحمد مهدی بحر العلوم با یهودیان ذوالکفل^۱ است. مصححین این کتاب خانم دکتر زاینه اشمیتکه و آقای رضا پورجوادی هستند.

کتاب مذکور از چهار بخش تشکیل شده است و ساختار آن چنین است:

الف) مقدمه (ترجمه فارسی): صفحه نه تا بیست و هفت؛

ب) گزارش عربی مناظره: صفحه ۱ تا ۳۵؛

پ) گزارش فارسی مناظره: صفحه ۳۷ تا ۵۲؛

ت) مقدمه انگلیسی: 5-18.

در مقاله پیش‌رو، منحصراً مقدمه فارسی (قسمت الف) و گزارش فارسی مناظره (قسمت پ) نقد و بررسی شده است. همچنین از ذکر پاره‌ای از اغلاط جزئی به سبب پرهیز از اطاله کلام خودداری شده است.

نقد و بررسی در دو حوزه زیر صورت گرفته است:

الف) تصحیح و احیا (نسخه‌شناسی، مواردی که مصحح به نقص متن اشاره نکرده، نواقص

در ارجاعات و استنادات، ضعف در تشخیص ضبط صحیح کلمات)؛

ب) نگارش و ویرایش (رعایت نکردن فاصله و نیم فاصله، افتادگی در لفظ و عبارت، حشو

و زیادی، عدم رعایت دستور زبان، کاربرد نادرست علائم سجاوندی).

البته موارد و مصادیق دیگری از نقد وجود داشت که به خاطر جلوگیری از اطاله کلام از آن صرف نظر شد؛ همچون: اغلاط حروف نگاشتی (عدم رعایت دستور خط و شیوه رسم الخط امروزی)، رعایت نکردن اصل وحدت رویه و یکدستی.

برای نقد این تصحیح، علاوه بر نسخه‌ای که مورد استفاده مصححین بود (کتابخانه آیت‌الله مرعشی در قم، ش ۸/ ۱۰۳۵۸) دو نسخه دیگر از رساله از کتابخانه ملی ایران با شماره بازبایی: ۱۴۶۲۸-۵ و ۳۲۱۴۹-۵ تهیه شد.

با وجود زحماتی که ناشر و مصحح محترم برای چاپ کتاب کشیده‌اند و فوایدی که این اثر برای پژوهشگران در زمینه‌های مختلف ادبی و زبانی دارد، متأسفانه متن چاپی دچار نقایصی است که امید است ناشر و مصحح در چاپ‌های بعدی به رفع آن بپردازند.

۱-۲- پیشنهاد تحقیق

واکاوی و مذاقه در آثار دیگران (اعم از تألیف، ترجمه، و تصحیح) لازم و بایسته است. این فرایند گاهی به صورت شرح و تفسیر نوشته‌های دیگران و بیان مبهمات آنهاست (همچون شرح اشارات خواجه نصیرالدین طوسی و کشف المراد از علامه حلی در شرح تجرید الاعتقاد) و گاهی به صورت نقد و بررسی (همچون کتاب تهافت الفلاسفه از محمد غزالی در نقد فلسفه و شرح اشارات از امام فخر رازی). هر دو نوع از گذشته در بین اندیشمندان مطرح بوده است. نوشتار حاضر از نوع دوم است. البته در این مقاله به نقد محتوای کتاب پرداخته نشده است بلکه کیفیت و کمیت تصحیح نقد شده است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

امروزه با توجه به پیشرفت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در حوزه پژوهش و گسترش اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، شاهد آثار سطحی هستیم؛ لذا نقد و بررسی آثار ضرورت بیشتری دارد. بررسی آثار فرهیختگان علاوه بر آنکه نواقص و اشکالات را مشخص می‌کند، از سطحی‌نگری و خلق آثار کم‌مایه جلوگیری می‌کند.

۲- بحث

چنان که پیشتر گفته شد، تصحیحی که از مناظره علامه بحرالعلوم صورت گرفته و در نشر میراث مکتوب چاپ شده است، همراه با کاستی‌هایی است. افزون بر این، دسترسی و تهیه دو نسخه خطی دیگر از رساله مذکور که در کتابخانه ملی نگهداری می‌شود، ممکن بوده است. بنابراین، تصحیح دوباره این اثر ضروری است. در ادامه به اهم اشکالاتی که بر تصحیح دکتر اشمیتکه و آقای رضا پورجوادی وارد است، می‌پردازیم.

۲-۱- مترجم رساله

مترجم رساله محمد کاظم هزارجریبی از شاگردان علامه بحرالعلوم است زیرا نام وی در دو دست‌نوشته از ترجمه که در کتابخانه ملی موجود است، ذکر شده و از طرفی هم شیخ آقا بزرگ تهرانی به نام مترجم در آثارش تصریح کرده است و همچنین مرحوم هزارجریبی در «زندگانی خودنوشت» به رساله مناظره بحرالعلوم و ترجمه آن توسط خودش اشاره کرده است. (صفری، ۱۳۹۳: ص ۹۰۷-۹۱۹)

علاوه بر رساله مذکور، وی دو رساله دیگر در مناظره و جدل به فارسی ترجمه کرده است که توسط نگارنده تصحیح شده و با عناوین «مناظره امام صادق علیه السلام با زندیق» و «مناظره پیامبر اکرم (ص) با ادیان دیگر: تصحیح رساله احتجاجیه» در انتشارات میراث فرهیختگان چاپ و منتشر شده است.

شیخ محمد کاظم حائری هزارجریبی مازندرانی استرآبادی، از پرکارترین دانشمندان و علما در عرصه تألیف و نگارش در موضوعات متنوع دینی در قرن سیزدهم می‌باشد که در کتابهای تراجم و زندگینامه علما و در فهرست‌نگارهای مربوط به آثار علمی و مکتوبات دانشمندان شیعه، نامش مکرر ذکر گشته است.

متأسفانه هزارجریبی در مقدمه خود در ابتدای ترجمه اشاره نمی‌کند که متن عربی مناظره توسط چه کسی تدوین و نگاشته شده است. برخی معتقدند که متن عربی مناظره توسط دو تن از شاگردان بحرالعلوم با نام‌های محمدسعید بن محمدیوسف دینوری قراچه‌داغی (متوفای ۱۲۵۰ قمری) و سیدمحمد بن جواد عاملی نجفی نگاشته شده است. (اشمیتکه و پورجوادی، ۱۳۹۰: صفحه یازده)

از آنجایی که مرحوم هزارجریبی، هنگام ذکر نام علامه بحر العلوم در ترجمه، از عبارت‌های دعایی همچون «رحمه‌الله» و «رضوان‌الله‌علیه» استفاده می‌کند، دانسته می‌شود که رساله در سال ۱۲۱۲ قمری و یا بعد از آن، ترجمه شده است زیرا علامه بحر العلوم در آن سال از دنیا رفته است.

۲-۲- نقد در حوزه تصحیح و احیا

در بخش تصحیح و احیا، به پنج مبحث می‌پردازیم: اشکالاتی در نسخه‌شناسی، مواردی که مصحح به نقص متن اشاره نکرده، ضعف استناددهی، ضعف در تشخیص ضبط صحیح کلمات، افتادگی.

۲-۲-۱- اشکالاتی در نسخه‌شناسی

نسخه استفاده شده مصححین در مجموعه ۱۰۳۵۸ کتابخانه آیت‌الله مرعشی قرار دارد. مجموعه شامل هشت رساله است که هفت عدد از رسائل از شیخ احمد بن زین‌الدین احسائی به زبان عربی است و رساله آخری (هشتم) از محمد کاظم هزارجریبی و به زبان فارسی است. کاتب هر هشت رساله یک شخص است. صفحه ۱۳۴ نسخه پاورقی دارد که توسط کاتب نگاشته شده است و متأسفانه مقداری از آن در صحافی بریده شده و از بین رفته است.

درباره رساله هشتم چنین آمده است:

«۸. ترجمه مناظره مع علماء اليهود (۱۲۵ پ _ ۱۳۸ پ) (اعتقادات _ فارسی) از:؟»

ترجمه تحت‌اللفظی است از مناظره‌ای که سید محمد مهدی بحر العلوم با دانشمندان یهودی در ذی‌الکفل داشته. در این ترجمه مؤلف به نام سید محمد طباطبائی نامیده شده است. آغاز: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ... این رساله ایست که جناب فضایل مآب قدسی انتساب کروی انجام: و ما در این تأمل می‌کنیم و آنچه به ما معلوم شود به تو خبر می‌دهیم. پس به اینجا ختم شد آن مجلس.

نستعلیق، جمعه از ماه ربیع‌الثانی ۱۲۶۳، جلد تیماج مشکی بدون مقوا، ۱۳۸ گ، ۱۸ س، ۱۵/۵

در ۱۰/۵ سم. (حسینی، ۱۳۷۵: ج ۲۶، ص ۳۰۰)

خانم زابینه اشمیتکه در مقدمه کتاب درباره نسخه مورد استفاده چنین گوید:

«تنها نسخه ترجمه فارسی مناظره که در دسترس ما بوده است، در کتابخانه آیت الله مرعشی در قم، ش ۸/۱۰۳۵۸، گک ۱۲۵ پ ۱۳۸ پ، نگه‌داری می‌شود و مورخ ربیع الآخر ۱۲۵۲ق/ ژوئیه_ آگوست ۱۸۳۶م است. در ترجمه هیچ نشانه‌ای برای تشخیص مترجم نیست... آقا بزرگ ذیل مدخل «الجدلیه»، ترجمه‌ای را از مناظره به فارسی آورده و آن را به مولی محمد کاظم بن محمد شفیع هزارجریبی حائری (متوفای ۱۲۳۸ق/ ۱۸۲۲_۱۸۲۳م) نسبت می‌دهد و نیز می‌افزاید که نسخه‌ای از ترجمه در تملک میرزا محمد علی بن ابی القاسم غروی اردوبادی در نجف است. مکان فعلی نگه‌داری این دست‌نویس دانسته نیست و آقا بزرگ هیچ قرینه‌ای که نشان دهد ترجمه‌ای که او دیده است با ترجمه موجود در کتابخانه آیت الله مرعشی (ش ۸/۱۰۳۵۸) یکی است، به دست نمی‌دهد. (اشمیتکه و پورجوادی، ۱۳۹۰: صفحه نوزده)

الف) اشکال اول (تاریخ کتابت)

کتابت نسخه در کتاب، ربیع الآخر ۱۲۵۲ق نوشته شده است در حالی که فهرست نویسنده آن را متعلق به سال ۱۲۶۳ قمری (حسینی، ۱۳۷۵: ج ۲۶، ص ۳۰۰) ثبت کرده است و حق با فهرست نویسنده می‌باشد زیرا که در دست‌نویس کتابخانه مرعشی_ که مورد استفاده مصححین بوده است_ و نگارنده آن را شخصاً دیده است، سال ۱۲۶۳ قمری ذکر شده است. عین عبارت چنین است: «تَمَّ الْكِتَابُ فِي يَوْمِ الْخَمْسُونَ شَهْرِ رَبِيعِ الثَّانِي فِي سَنَةِ ۱۲۶۳». ^۲ این اشتباه ناشی از خوانش اشتباه نسخه است و در تصحیحات تک نسخه‌ای بیشتر اتفاق می‌افتد و در صفحه ۵۲ خط ۲۲ از کتاب نیز دوباره به اشتباه سال ۱۲۵۲ق نوشته شده است.

ب) اشکال دوم (استفاده نکردن از نسخه بدل‌ها)

شیوه‌های مختلفی در تصحیح نسخه وجود دارد. «از شیوه‌های تصحیح نسخه در میان قدما، شیوه مقابله است. برای این کار تلاش می‌کردند تا نسخه دیگری از یک اثر را به دست آورده و نادرستی‌های نسخه خود را از راه مقابله با آن نسخه دریافته و تصحیح کنند. در چنین مواردی بایسته است تا اشاره شود که نسخه مقابله شده است.» (صفری آق‌قلعه، ۱۳۹۰: ص ۳۸)

مصحح زبینه است که نسخه‌های متعددی داشته باشد و از چند نسخه در رفع مشکلات متن بهره گیرد تا در مطابقت دادن نسخه‌ها، به متن اصلی مؤلف دست یابد. در کتاب «مناظره بحر العلوم سید محمد مهدی بروجردی طباطبایی...» فقط از یک نسخه استفاده شده است و کیفیت تصحیح با یک نسخه کاهش می‌یابد به‌ویژه اگر تک نسخه موجود خوش خوان نبوده و افتادگی داشته باشد.

دو نسخه دیگر از کتاب مذکور با مشخصات ذیل در کتابخانه ملی ایران نگهداری می‌شود:
- شماره بازیابی: ۱۴۶۲۸-۵، عنوان و نام پدیدآور: جدلیه [نسخه خطی] / نویسنده متن: محمد مهدی بن مرتضی بحر العلوم، مترجم: محمد کاظم بن محمد شفیع هزارجریبی، آغاز: «...اما بعد چنین گوید بنده خاطی محمد کاظم بن محمد شفیع هزارجریبی عفی الله عن جرانهما که این رساله ایست در ترجمه کلام مولانا الاعظم...»، انجام: «...رفت خواب نرفتم برای خوابیدن و چهارسال متوالی به وضوء نماز مغرب و عشا، نماز صبح را به جا آوردم تمت»، مشخصات ظاهری: برگ ۳۹ - ۶۶ (۶۹ برگ)، ۱۲ سطر: ۶۵X۱۲۰، قطع: ۱۰۵X۱۵۵، معرفی نسخه: این رساله ترجمه مناظره بحر العلوم در سال ۱۲۱۱ق با علماء یهود در بطلان مذهب یهود و اثبات حقانیت اسلام است، زبان: فارسی. (yon.ir/VozWn)

- شماره بازیابی: ۳۲۱۴۹-۵، عنوان و نام پدیدآور: مجموعه: منبه الجهال، رساله تاریخیه، جدلیه، جبر و اختیار، برهانیه، اقناعیه، افلاکیه و... [نسخه خطی] / محمد کاظم بن محمد شفیع هزارجریبی. (<http://yon.ir/akism>)
دو نسخه کتابخانه ملی شباهت متنی بسیاری داشته و در انتهای آن دو، شمه‌ای از حالات و کرامات مرحوم بحر العلوم آمده است که هیچ ارتباطی با مناظره ندارد و ممکن است توسط هزارجریبی و یا کاتب نسخه اضافه شده باشد.

مصححین محترم با فحص و جست‌وجوی میدانی و کتابخانه‌ای می‌توانستند به آن‌ها دست یافته و تصحیحی متن‌تر و کم‌غلط‌تر ارائه دهند.

نسخه ۱۴۶۲۸-۵ در سال ۱۳۸۴ شمسی و نسخه ۳۲۱۴۹-۵ در سال ۱۳۸۹ شمسی فهرست شده‌اند. با توجه به اینکه کتاب «مناظره بحر العلوم سید محمد مهدی بروجردی طباطبایی (۱۲۱۲.ق)» با یهودیان ذوالکفل گزارش‌های عربی و فارسی، توسط نشر فحیم میراث

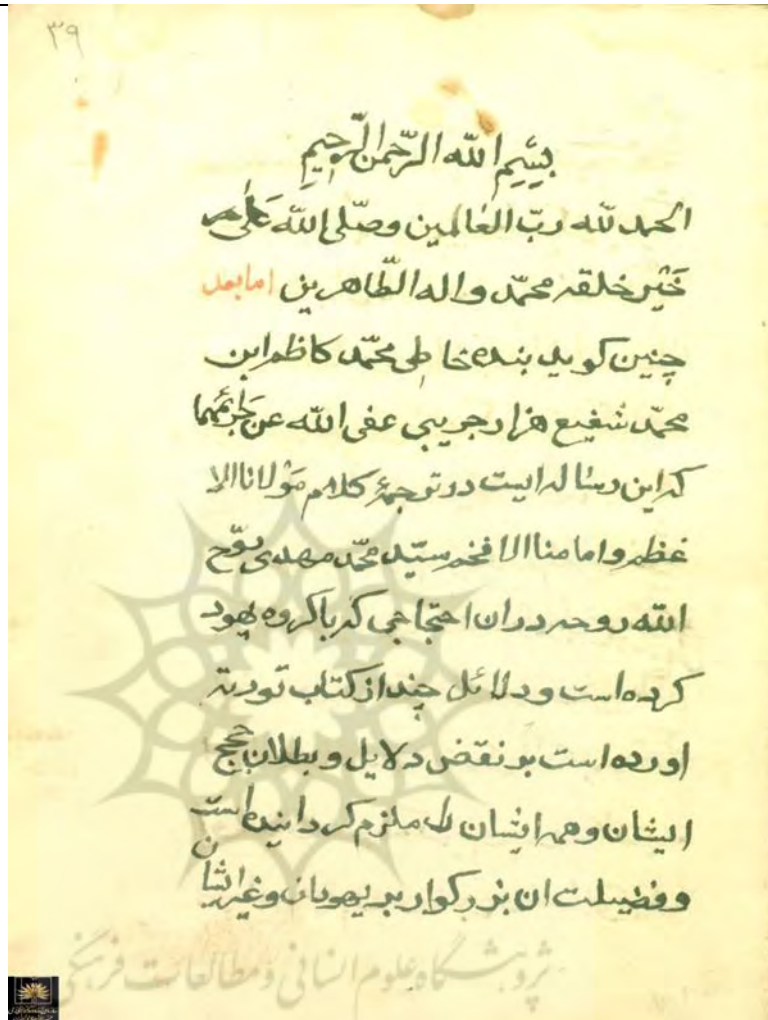
مکتوب در سال ۱۳۹۰ شمسی چاپ و منتشر شده است، برای مصححین محترم، امکان دسترسی به دو نسخه کتابخانه ملی وجود داشته است.

پ) اشکال سوم (شناسایی بسیار مختصر نسخه)

نسخه مورد استفاده مصححین آن طور که شایسته و بایسته است شناسایی و معرفی نشده است و به محل نگهداری و شماره بازیابی آن اکتفاء شده است. همچنین اسکن تصاویر ابتدا و انتهای نسخه جهت آشنایی خوانندگان در کتاب گذاشته نشده است. در حالی که کتاب در سال ۱۳۹۰ شمسی نگاشته شده است و تاریخ عکسبرداری نسخه مورد استفاده آن‌ها ۱۳۷۶/۰۴/۱۰ و اپراتور طاهری مقدم بوده است.

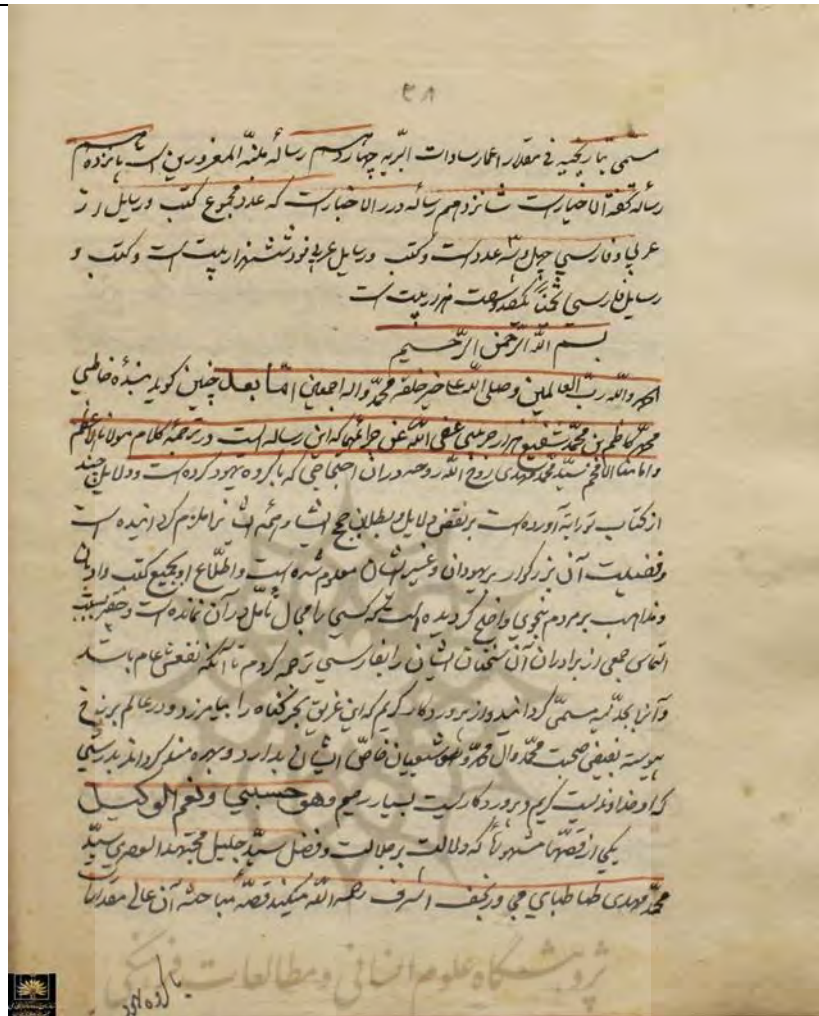

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

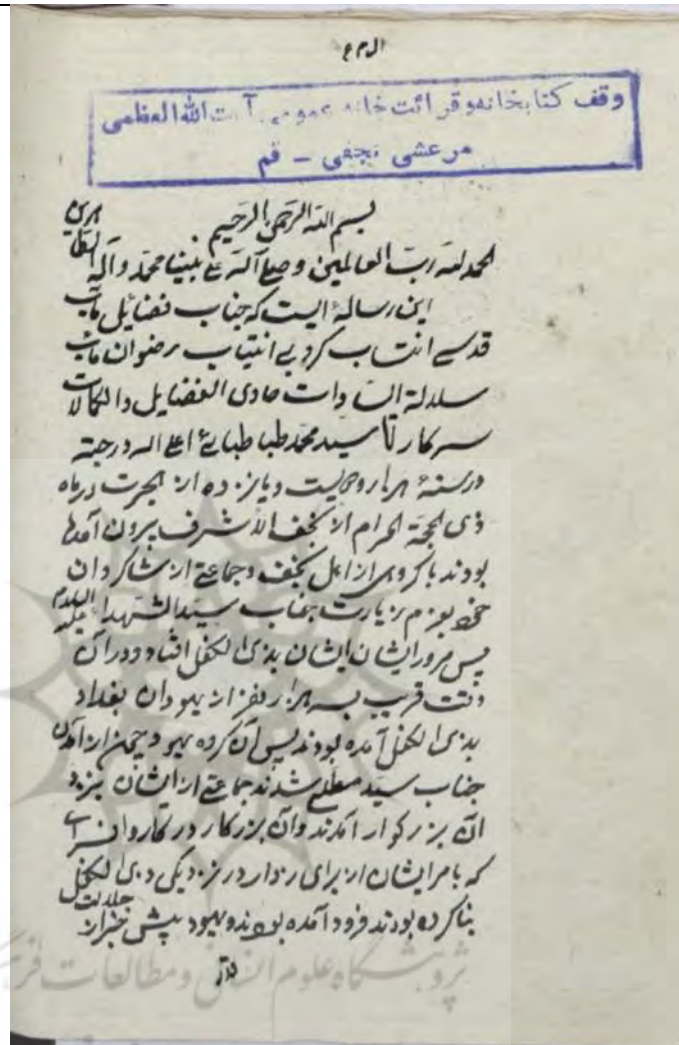

صفحه اول نسخه خطی «جدلیه»

کتابخانه ملی، ش: ۵/۱۴۶۲۸

صفحه اول نسخه خطی «جدلیہ»
 کتابخانہ ملی، ش: ۵/۳۲۱۴۹

صفحه اول نسخه خطی «جدلیه»

کتابخانه مرعشی، ش ۸ / ۱۰۳۵۸

۲-۲-۲- مواردی که مصحح به نقص متن اشاره نکرده

برخی مواقع خطا و اشتباه در نسخه وجود دارد. حال ممکن است این خطا از ناحیه کاتب باشد و یا حتی از ناحیه مؤلف. مثلاً احياناً آیه قرآن و یا حدیث اشتباه نوشته می شود. در این صورت مصحح عبارت صحیح را در متن آورده و در پاورقی به اشتباهی که در دست نوشت وجود دارد، تذکر می دهد.

استاد دکتر مهدی محقق در این زمینه چنین گفته است:

«اگر کتاب یا رساله مورد نظر ما نسخه آن منحصر به فرد باشد، امر مقابله صورت نمی گیرد و برای اصلاح اغلاط آن و افزودن و کاستن آنچه لازم است، فرد نظر و قیاس را باید به کار برد؛ از این جهت این گونه تصحیح را «تصحیح قیاسی» گویند؛ زیرا مصحح با اعتماد به اندیشه و نظر خود و مقایسه مورد شک با موارد مشابه آن در کتاب های دیگر، به اصلاح اغلاط کتاب می پردازد. در این گونه موارد مصحح باید آنچه را که اصلاح می کند، در پاورقی اصل آن را ضبط کند. (محقق، ۱۳۸۶: ج ۱، ص ۴۷)

در متن کتاب مواردی وجود دارد و لو جزئی _ که مصححین محترم لفظ صحیح را در متن آورده اند ولی در پاورقی به نقص دست نوشت اشاره نکرده اند:

در ابتدای رساله چنین آمده است:

«اما بعد بدانکه یکی از قصه های مشهوری که دلالت بر جلالت و فضل سید جلیل مجتهد العصری سید محمد مهدی طباطبایی در نجف اشرف می کند قصه مباحثه آن عالی مقدار است با گروه یهود و کیفیت آن قصه شریف، چنان است که آن جناب در سال هزار و دویست و یازده از هجرت در ماه ذی حجه الحرام از نجف اشرف بیرون آمده بودند.» (هزار جریبی، ۱۳۹۷: ص ۴۴)

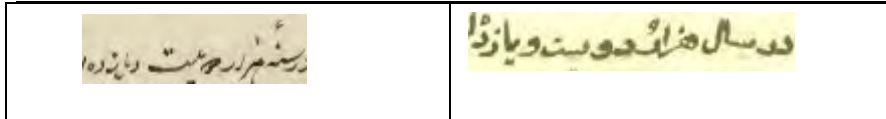
در صفحه ۳۷ خط ۴ از کتاب مورد نقد چنین آمده است: «در سنه هزار و دویست و پانزده از هجرت در ماه ذی الحجه الحرام از نجف اشرف بیرون آمده بودند.»

دلایل و قرآنی در صحت سال «هزار و دویست و یازده» وجود دارد:

الف) در دو دست نوشت کتابخانه ملی ایران با شماره بازیابی: ۱۴۶۲۸-۵ و ۳۲۱۴۹-۵، که در نقد حاضر مورد رجوع و استفاده نگارنده بوده است _ «یازده» نگاشته شده است.

شماره بازیابی: ۳۲۱۴۹-۵

شماره بازیابی: ۱۴۶۲۸-۵

ب) دلیل دیگر آنکه به اتفاق مورّخین و فهرست‌نویسان، سال وفات علامه بحرالعلوم ۱۲۱۲ قمری است. (آزاد کشمیری، ۱۳۸۷: ج ۱، ص ۳۳۷)

پس چگونه ممکن است کسی که در سال ۱۲۱۲ قمری از دنیا رفته است، در سال ۱۲۱۵ قمری مناظره و جدال علمی داشته باشد!

پ) در صفحه ۴ خط ۱ تا ۳ از متن کتاب که مربوط به متن عربی مناظره می‌باشد، چنین آمده است: «وَ كَانَ ذَلِكَ حِينَ أَنَّهُ سَافَرَ مِنَ الْمَشْهَدِ الْغُرُوبِيِّ قَاصِدًا إِلَى زِيَارَةِ سَيِّدِ الشُّهَدَاءِ... فِي سَنَةِ ۱۲۱۱ مِنَ الْهَجْرَةِ».^۳ همان‌طور که ملاحظه می‌شود در متن عربی صراحتاً سال ۱۲۱۱ قمری ذکر شده است.

ت) در جای جای کتاب هرگاه مصحّحین محترم نام علامه بحرالعلوم را برده‌اند، تاریخ ولادت و وفاتش را نگاشته‌اند. از باب نمونه: در مقدمه کتاب صفحه ۸۰ چنین آمده است: «بحرالعلوم، ۱۱۵۵-۱۲۱۲هـ». اگر در سال وفاتی که خود نگاشته‌اند دقت بیشتری می‌کردند، در متن مصحّح «هزار و دویست و پانزده» نمی‌نگاشتند.

ث) در سایت معتبر کتابخانه ملی ایران، تاریخ وقوع مناظره ۱۲۱۱ قمری ثبت شده است: «این رساله ترجمه مناظره بحرالعلوم در سال ۱۲۱۱ق با علماء یهود در بطلان مذهب یهود و اثبات حقانیت اسلام است».

ص ۳۷ خط ۴ و ۵: نجف اشرف / دست‌نوشت کتابخانه مرعشی: نجف الاشرف.
ص ۴۰ خط ۸: و توراتی که در دست ایشان است با آن توراتی که در دست سایر یهود است.

صورت صحیح: و توراتی که در دست ایشان است مغایر است با آن توراتی که در دست سایر یهود است.

ص ۴۵ خط ۵: و شما کرده بودید نسخ را در شریعت تجویز نمی‌کنید، پس چگونه جایز است از برای شما احداث این چیزها که در زمان حضرت موسی × نبود؟

صورت صحیح: و شما گروه یهود نسخ را در شریعت تجویز نمی کنید، پس چگونه جایز است از برای شما احداث این چیزها که در زمان حضرت موسی × نبود؟

شماره بازایی: ۵-۳۲۱۴۹	شماره بازایی: ۵-۱۴۶۲۸

ص ۴۹ خط ۵: و متوجه گردید به سوی عباد و سعی نمایید در آنچه شما را نجات می دهد از عذاب روز معاد.

صورت صحیح: و متوجه گردید به سوی رب عباد و سعی نمایید در آنچه شما را نجات می دهد از عذاب روز معاد.

ص ۵۰ خط ۲۳: زیرا که اسرائیل و یعقوب بن اسحاق است که او برادر اسماعیل است. صورت صحیح: زیرا که اسرائیل، او یعقوب بن اسحاق است که او برادر اسماعیل است.

۲-۲-۳- ضعف استناددهی

در پژوهش و تحقیقات علمی، اعم از تألیف، ترجمه، تصحیح و گردآوری، منابع و مآخذ بسیار مهم و حیاتی هستند و حتی برخی عیار و کیفیت نگاشته های علمی را با آن می سنجند. در کتاب مورد بحث این امر مغفول نمانده است و در سرتاسر متن هر جا که لازم بوده از منابع معتبر و دسته اول استفاده شده است و مأخذ آیات قرآن و فرازها و سیقرهای کتاب مقدس تعیین شده است. با این حال چندین مورد نواقص در ارجاعات و استنادات ملاحظه شد:

ص ۴۹ خط ۱: منبع آیه «و نفع نمی دهد در آن روز گمراهان را شفاعت کننده» را ذکر نکرده است.

عبارت فوق اشاره است به آیه {وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ} بقره: ۴۸/۲.

ص ۴۷ پاورقی ۱: شماره سوره آل عمران ۳ می باشد که به اشتباه ۹۳ نوشته شده است. در صفحه ۲۶ در فهرست منابع نگاشته شده است: «مامقانی، آیت الله، تنقیح المقال فی احوال الرجال» و به جای نام، درجه علمی (آیت الله) نوشته شده است. در حالی که صحیح آن این گونه است: «مامقانی، عبد الله، تنقیح المقال فی احوال الرجال».

۲-۲-۴- ضعف در تشخیص ضبط صحیح کلمات

در تصحیح متون مکتوبِ مهجور و دست‌نوشته، رسیدن به متن اصلی که مؤلف نگاشته است، مطلوب است بنابراین اجتهادات شخصی غیر عالمانه که ذوق شخصی نامیده می‌شود، سودی ندارد؛ همان‌طور که باید در تفسیر به مراد جدی خداوند متعال پی ببریم و نظریات اجتهادی بدون قرینه، تفسیر به رأی می‌باشد. پس مصحح در تصحیح نسخه و در تفسیر متون دینی مانند قرآن و روایات، مؤلف‌محور است. از عوامل مهمی که مصحح را به مراد و متن مؤلف رساله رهنمون است، خوانش صحیح مکتوب است. برخی شواهد در کتاب مورد نقد وجود دارد که نشان‌گر آن است که مصححین در خوانش دست‌نوشته به هر دلیل دقت نداشته‌اند:

ص ۳۸ خط ۱۰: زیرا که یهود گوساله پرست شدند و جمل را عبادت کردند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: زیرا که یهود گوساله پرست شدند و عجل را عبادت کردند. عجل: گوساله. (انوری، ۱۳۸۲: ج ۵، ص ۴۹۷۵) به قرینه لفظی «زیرا که یهود گوساله پرست شدند» دانسته می‌شود که «جمل» به معنای شتر نادرست است و در مواضع دیگر کتاب نیز «عجل» ضبط شده است مانند: ص ۴۰ خط ۱۸ و ۱۹.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

یهود گوساله پرست شدند و جمل را عبادت

ص ۳۸ خط ۱۰: و طرف به عبادت آن داشتند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: و عکوف به عبادت آن داشتند. عکوف: اقامت در جایی یا نزد کسی به طور دائم. (همان: ج ۵، ص ۵۰۶۴)

مصححین بعد از عبارت «و طرف به عبادت آن داشتند»، به آیه {قَالُوا لَنْ نُبْرِحَ عَلَيْهِ عَكْفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى} (طه: ۹۱/۲۰) ارجاع و رفرنس داده‌اند. در آیه نیز صراحتاً «عَكْفِينَ» آمده است و مؤید صحت «عکوف» است.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

و عکوف به عبادت آن داشتند

ص ۳۸ خط ۱۶: پاره کرد و ده تکه نمود/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: پاره کرد دوازده تکه نمود.

عبارات بعدی کتاب قرینه است برای اینکه «دوازده» صحیح است. در ادامه چنین آمده است: «و ده تکه به یروعام داد... و باقی نماند بعد از سلیمان نبی و رحوعام پسر او مگر دو سبط که یهود بود[ند] و ابن یامین». ده تکه یروعام به همراه دو سبط که یهود بود[ند] و ابن یامین، جمعاً دوازده می‌شود.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

پاره کرد دوازده تکه نمود

ص ۳۹ خط ۱۴ و چون یهود این سخنان را شنیدند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: و چون یهودان این سخنان را شنیدند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

و چون یهودان این سخنان را شنیدند

ص ۴۰ خط ۹: پس آن یهودان گفتند نمی‌دانیم که به چه سبب اختلاف در میان ما وافی شد.

دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: پس آن یهودان گفتند نمی‌دانیم که به چه سبب اختلاف در میان ما واقع شد.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

در میان واقع شده

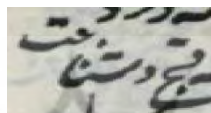
ص ۴۰ خط ۱۵: چیزی زیاد و کم نشده/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: چیزی زیاد و کم نشد.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

از آن زیاد و کم نشد

ص ۴۰ خط ۱۷: فرمود که چگونه چنین می گوید با آنکه این توراتی که در دست شما است چیزهای منکر در آن هست که قبح و شناخت آن‌ها ظاهر است.
دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: فرمود که چگونه چنین می گوید با آنکه این توراتی که در دست شما است چیزهای منکر در آن هست که قبح و شناخت آن‌ها ظاهر است.
به قرینه «قبح»، «شناخت» صحیح است و بین «قبح» و «شناخت» وجه مشترکی وجود ندارد و عطف آن دو بر هم بی دلیل است.

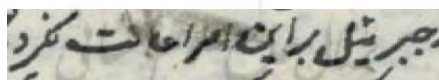
شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۱ خط ۲۱: جبرئیل بر این امر اعانت کرد/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: جبرئیل بر این امر اعانت نکرد.

در متن کتاب، یهودیان ادعا کرده‌اند که هارون اعانت بر کفر و شرک و گوساله‌پرستی قوم خود کرد و برای اثبات این مدعا چنین دلیل می آورند که جبرئیل نیز اعانت بر کفر و شرک انسان‌ها کرده است. عبارت فوق در اصل کلام علامه بحر العلوم است در نفی مدعای یهود و در مقام ابطال دلیل آن‌ها: «جبرئیل بر این امر اعانت نکرد». بنابراین فعل باید منفی آورده شود نه مثبت.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۳ خط ۲: کسی که حق تعالی او را برای رسالت گزیده باشد، و برای هدایت خلق و خیر [کردن] ایشان از معاصی.

دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: کسی که حق تعالی او را برای رسالت گزیده باشد، و برای هدایت خلق و زجر ایشان از معاصی. «زجر» به معنای «منع» است و «معاصی» با «زجر» سازگار است نه با «خبر کردن».

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۳ خط ۱۰: از جمله مستبعدات است عادت اینکه مرد پیر دو شب متوالی نطفه‌اش منعقد گردد.

دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: از جمله مستبعدات است عاده اینکه مرد پیر دو شب متوالی نطفه‌اش منعقد گردد.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۵ خط ۵: و چیزی بر تورات زاید و کم نمی‌کردند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: و چیزی بر تورات زیاد و کم نمی‌کردند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۶ خط ۲: ما و شما در این امر یکسان نیستیم/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: ما و شما در این امر یکسان هستیم.

کلام علامه بحر العلوم است و عبارات قبلی کتاب مؤید این هستند که فعل مثبت است نه منفی.

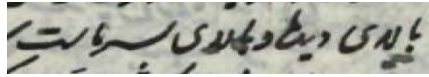
شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۶ خط ۹: کلام شما بالای دیده و کلاه سر ماست/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: کلام شما بالای دیده و بالای سر ماست.

عبارت معروفی است که علاوه بر مکتوبات در محاورات فارسی‌زبانان نیز بسیار استعمال می‌شود و در هیچ موردی «کلام شما بالای دیده و کلاه سر ماست» نیامده است.

علاوه بر آن، این عبارت در صفحه ۴۹ خط ۱۷ به‌طور صحیح آمده است: «پس آن یهودان گفتند که کلام شما بر بالای دیده و سر ماست».

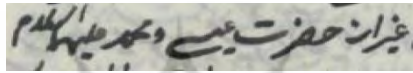
شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۶ خط ۱۳: غیر حضرت عیسی و محمد علیه السلام / دست نوشت کتابخانه مرعشی: غیر حضرت عیسی و محمد علیهما السلام.

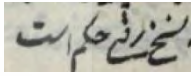
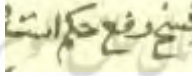
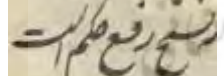
برای دو شخص (حضرت عیسی و محمد) در جمله دعایی، ضمیر تشبیه «هما» آورده می شود نه ضمیر مفرد (ه). پس «علیهما السلام» صحیح است.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

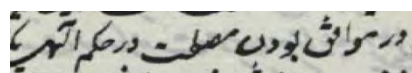
ص ۴۷ خط ۱۷: سید رحمه الله فرمود که نسخ زنی حکم است / دست نوشت کتابخانه مرعشی: سید رحمه الله فرمود که نسخ رفتن حکم است.

نسخه کتابخانه ملی: سید رحمه الله فرمود که نسخ رفع حکم است. آنچه که در کتاب چاپی آمده، قطعاً غلط است چون مهمل و بی معناست اما الفاظی که در دست نوشت های مربوط به کتابخانه مرعشی و کتابخانه ملی ذکر شده، اگرچه مختلف هستند اما هر دو صحیح می باشند و آنچه که در کتابخانه ملی آمده فنی تر و علمی تر بوده و در کلام اصولیون به کار می رود.

شماره: ۱۰۳۵۸/۸	شماره: ۵-۱۴۶۲۸	شماره: ۵-۳۲۱۴۹
		

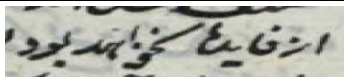
ص ۴۷ خط ۲۱: پس در موثق بودن مصلحت در حکم الهی / دست نوشت کتابخانه مرعشی: پس در موافق بودن مصلحت در حکم الهی.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

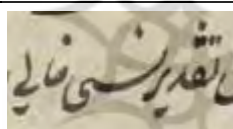
ص ۴۸ خط ۲: بنابراین تقدیر نسبی خالی از فایده خواهد بود/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: بنابراین تقدیر نسبی خالی از فایده نخواهد بود.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

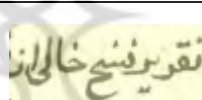

در نسخه کتابخانه ملی به شماره بازیابی ۵-۳۲۱۴۹ مانند نسخه کتابخانه مرعشی «تقدیر نسبی» آمده است اما در نسخه دیگر کتابخانه ملی به شماره بازیابی ۵-۱۴۶۲۸ «تقدیر نسخ» آمده است و به نظر می‌رسد با توجه به قرائن، «تقدیر نسخ» صحیح باشد. این قسمت از مناظره، علامه بحرالعلوم وارد برخی از مباحث علم اصول فقه شده است و برای اینکه مصحح بتواند در این مباحث و به طور کلی در مباحث تخصصی موفق باشد، باید از آن تخصص بی‌اطلاع و کم‌مایه نباشد.

شماره بازیابی: ۵-۳۲۱۴۹

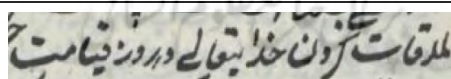

شماره بازیابی: ۵-۱۴۶۲۸

ص ۴۸ خط ۱۰: و ناچار است آدمی را ملاقات کردن خدای تعالی و روز قیامت/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: و ناچار است آدمی را ملاقات کردن خدای تعالی در روز قیامت.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

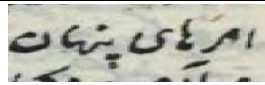
ص ۴۸ خط ۱۲: و در این نشانه دامن بر کمر زند از برای تصحیح عقاید/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: و در این نشانه دامن بر کمر زند از برای تصحیح عقاید.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

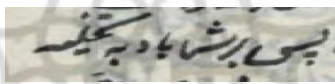
ص ۴۸ خط ۲۱: و روزی که ظاهر می شود ابرهای پنهان / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و روزی که ظاهر می شود امرهای پنهان. مصححین برای عبارت مذکور به آیه ۹ از سوره طارق ارجاع داده اند {يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ} و همان طور که ملاحظه می شود در آیه لفظی که دلالت بر «ابر» کند، نیست بلکه «سرائر» آمده که به معنای امور پنهان است.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۹ خط ۲: پس بر شماها و تخلیه نمودن از اغراض مانعه / دست نوشت کتابخانه مرعشی: پس بر شما باد تخلیه نمودن از اغراض مانعه.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

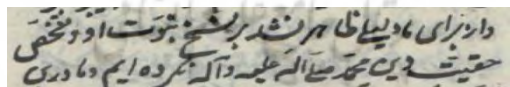
ص ۵۰ خط ۱۷: نه از بنی اسرائیل / دست نوشت: نه از بنی اسماعیل.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

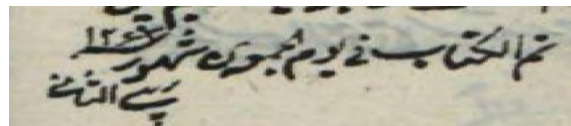
ص ۵۲ خط ۱۸: تشخیص حقیقت دین محمد^۳ نکرده ایم / دست نوشت کتابخانه مرعشی: تشخیص حقیقت دین محمد^۳ نکرده ایم.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۲ خط ۲۲: سنه ۱۲۵۲ / دست نوشت: سنه ۱۲۶۳.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

از شاگردان علامه محمد مهدی بحر العلوم (متوفای ۱۲۱۲ق)، علامه سید محمد جواد بن محمد بن محمد حسینی شقرائی عاملی نجفی (متوفای ۱۲۲۶ق)، صاحب کتاب سترگ «مفتاح الکرامة» است. (آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق: ۱/ ۴۷۵) در کتابی که در مقام نقد آن هستیم، به شخصیت مذکور به عنوان شاگرد علامه بحر العلوم و یکی از مقرران «مناظره علامه» اشاره شده است. در هفت موضع نام وی آورده شده است که در سه مورد صحیح و در چهار مورد اشتباه است. در موارد زیر ضبط اسم صحیح آورده شده است:

_ صفحه دوازده خط ۱۱: محمد جواد عاملی؛

_ صفحه دوازده خط ۱۱ و ۱۲: السید محمد جواد العاملی؛

_ صفحه دوازده پاورقی، خط ۲: سید محمد جواد العاملی.

اما در چهار موضع دیگر ضبط اسم اشتباه است:

_ صفحه یازده خط ۱۴: سید محمد بن جواد عاملی نجفی (د: پایان ۱۲۲۶ق)؛

_ صفحه دوازده خط ۵: محمد بن جواد؛

_ صفحه دوازده خط ۱۳: محمد بن جواد عاملی؛

_ صفحه دوازده خط ۱۹: محمد بن جواد.

این یافته‌ها نشان می‌دهد که مصحح از ضبط دقیق آنچه در نسخه آمده، کوتاهی کرده است.

۲-۲-۵- افتادگی

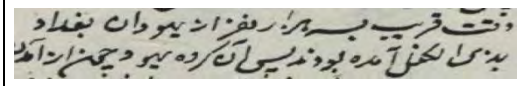
از اغلاط رایج تصحیح متون، افتادگی است. به این معنا که مصحح هنگام خوانش دست‌نوشته، برخی از کلماتی را که در اصل نسخه وجود دارد، در متن مصحح بدون دلیل و قرینه و از روی غفلت و تسامح ذکر نمی‌کند. البته اگر مصحح تشخیص دهد کلمه یا کلماتی که در دست‌نوشته آمده، حشو است، و اشتباهی است که از کاتب و یا نویسنده کم‌مایه سر زده است، اشکالی ندارد که آن را در متن تصحیح شده نیابد. بر اینکه در پاورقی اشاره به زائد بودن آن نماید.

افتادگی بر دو قسم است: افتادگی لفظ و افتادگی عبارت.

الف) افتادگی لفظ

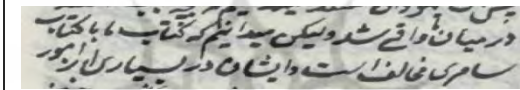
ص ۳۷ خط ۷: سه هزار نفر یهودان بغداد ذی الکفل آمده بودند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: سه هزار نفر از یهودان بغداد به ذی الکفل آمده بودند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

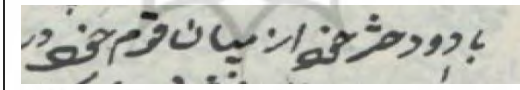
ص ۴۰ خط ۹ و ۱۰: ولیکن می‌دانیم که کتاب سامری مخالف است/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: ولیکن می‌دانیم که کتاب ما با کتاب سامری مخالف است.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

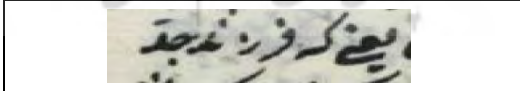
ص ۴۲ خط ۱۰: چون حضرت لوط با دو دختر خود میان قوم خود در وقت نزول عذاب بیرون رفتند/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: چون حضرت لوط با دو دختر خود از میان قوم خود در وقت نزول عذاب بیرون رفتند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

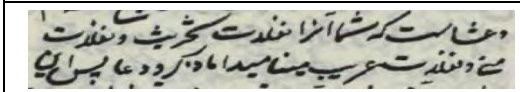
ص ۴۳ خط ۷: یعنی فرزند جد من است/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: یعنی که فرزند جد من است.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۴ خط ۱۰: تفلات شحریت تفلات منحا، تفلات عربیت/ دست‌نوشته کتابخانه مرعشی: تفلات شحریت و تفلات منحا و تفلات عربیت.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۶ خط ۱۵: یهودان گفتند که این اموری که فرمودید / دست نوشت کتابخانه مرعشی:
یهودان گفتند که این اموری را که فرمودید.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

یهودان گفتند که این اموری را که فرمودید

ص ۴۷ خط ۱: مانند نهی و تحریم طهارت و نجاست / دست نوشت کتابخانه مرعشی: مانند
نهی و تحریم و طهارت و نجاست.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

بمقتضای امر در خیر امر از آن است مانند نهی و تحریم
و طهارت و نجاست بیاید و بگوید آنرا

ص ۴۷ خط ۱۸: و انشاء رفع لفظ است که دلالت می کند / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و
انشاء رفع آن لفظ است که دلالت می کند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

و آن رفع آن لفظ است

ص ۴۸ خط ۴: اگر بدانیم که از شما هست و اعتنایی به طلب حق دارید / دست نوشت
کتابخانه مرعشی: اگر بدانیم که از برای شما میلی هست و اعتنایی به طلب حق دارید.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

میلی بدانیم که از برای شما هست

ص ۴۸ خط ۲۰: و تقلید ایشان [را] مهالک نجات نمی دهد / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و
تقلید ایشان [را] از مهالک نجات نمی دهد.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

تقلید ایشان از مهالک

ص ۴۹ خط ۲: و نفع نمی دهد در آن روز گمراهان را شفاعت کننده و نه دوست حمایت نماینده و یاور پناه دهنده / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و نفع نمی دهد در آن روز گمراهان را شفاعت کننده و نه دوست حمایت نماینده و نه یاور پناه دهنده.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۰ خط ۷: به کفر شما از حق / دست نوشت کتابخانه مرعشی: به کفر و گمراهی شما از حق.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۱ خط ۱۱: ایشان گفتند که ما اعتقاد داریم پیغمبری موسی به سبب معجزات باهرات و آیات / دست نوشت کتابخانه مرعشی: ایشان گفتند که ما اعتقاد داریم پیغمبری موسی به سبب معجزات باهرات و آیات ظاهرات او.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۱ خط ۲۱: و فرق میان احدی از پیغمبران و رسولان و کتب الهی ننموده ایم / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و فرق در میان احدی از پیغمبران و رسولان و کتب الهی ننموده ایم.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۲ خط ۸: با آنکه من بعد موسی بودم / دست نوشت کتابخانه مرعشی: با آنکه من بعد از موسی بودم.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ب) افتادگی عبارت

ص ۴۴ خط ۱۳ و ۱۴: و این رو به قبله کردن شما به سوی بیت المقدس، لازم می آورد بر شما چیز دیگری را که خلاصی از آن ندارید/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: و این رو به قبله کردن شما که بیت المقدس است شرط مطلق ذکر دعا است و این رو به قبله کردن شما به سوی بیت المقدس، لازم می آورد بر شما چیز دیگری را که خلاصی از آن را ندارید.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۸ خط ۱۵: از برای احدی عذری نیست در تقلید کردن ملت و مذهب خود بی دلیل و حجت / دست نوشت کتابخانه مرعشی: از برای احدی عذری نیست در تقلید کردن پدر و نه در تقلید کردن جد و در اختیار کردن ملت و مذهب خود بی دلیل و حجت.

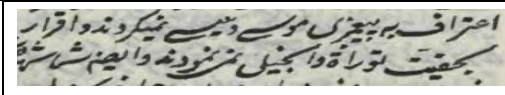
شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

ص ۴۹ خط ۱۹ و ۲۰: چه چیز باعث شده است شما را که ملت اسلامید؟/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: چه چیز باعث شده است شما را که ملت یهودیه را اختیار کرده اید و آن را ترجیح داده اید بر ملت اسلامیة؟

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

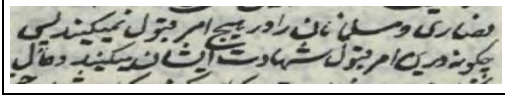
ص ۵۰ خط ۶: و اگر این سبب نبود هرگز اعتراف به پیغمبری موسی و عیسی نمی نمودند / دست نوشت کتابخانه مرعشی: و اگر این سبب نبود هرگز اعتراف به پیغمبری موسی و عیسی نمی کردند و اقرار به حقیقت تورات و انجیل نمی نمودند.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸/۸ (نسخه مرعشی)

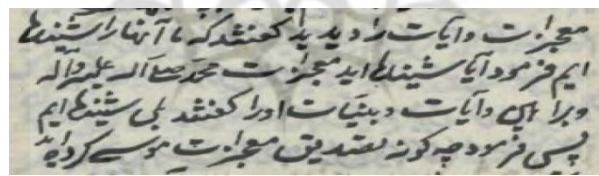
ص ۵۰ خط ۷: شما شهادت نصاری و مسلمانان را در هیچ امر قبول نمی کنید و حال آنکه ایشان/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: شما شهادت نصاری و مسلمانان را در هیچ امر قبول نمی کنید پس چگونه در این امر قبول شهادت ایشان می کنید و حال آنکه ایشان.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

ص ۵۱ خط ۱۴ و ۱۵: گفتند که ما آن‌ها را شنیده‌ایم پس فرمود/ دست نوشت کتابخانه مرعشی: گفتند که ما آن‌ها را شنیده‌ایم فرمود آیا شنیده‌اید معجزات محمد (ص) و براهین و آیات و بینات او را؟ گفتند بلی شنیده‌ایم. پس فرمود.

شماره بازیابی: ۱۰۳۵۸ / ۸ (نسخه مرعشی)

۲-۳- نقد در حوزه نگارش و ویرایش

در بخش نگارش و ویرایش، به چهار مبحث می پردازیم: رعایت نکردن فاصله و نیم فاصله، حشو و زیادی، رعایت نکردن دستور زبان، کاربرد نادرست علائم سجاوندی (نشانه گذاری).

۲-۳-۱- رعایت نکردن فاصله و نیم فاصله

فاصله گذاری میان کلمات، خواه بسیط و خواه مرکب، امری ضروری است که اگر رعایت نشود طبعاً سبب بدخوانی و ابهام معنایی می شود. در نوشته های فارسی دو نوع فاصله وجود دارد که لازم است رعایت شود:

الف) یکی فاصله «برون کلمه» یعنی فاصله گذاری میان کلمه‌های یک جمله یا عبارت؛ (فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۸۸: ص ۱۰)

ب) و دیگری فاصله «درون کلمه» که معمولاً میان اجزای ترکیب و اغلب در حروف منفصل می گذارند: ورود، آزاد مرد، خردورزی، پُردرآمد (این فاصله در تداول نیم فاصله خوانده می شود). (همان: ص ۱۰)

ص ۳۹ خط ۱: بنی اسرائیل / رسم الخطّ امروزی: بنی اسرائیل. (صادقی و زندی مقدم، ۱۳۹۴: ص ۱۱۷)

ص ۳۹ خط ۴: میگیرم / رسم الخطّ امروزی: می گیرم.

در موارد دیگر در کتاب که فعلی آمده با لفظ «می» شروع شده است، با نیم فاصله نوشته است.

ص ۳۹ خط ۸ می ترسید

ص ۳۹ خط ۱۲ می گویی

ص ۴۰ خط ۱: می نماید

بنابراین «میگیرم» (ص ۳۹ خط ۴) مخلّ به وحدت رویه و اصل یک دستی است. در صورتی که «یکدستی شیوه املائی باید رعایت شود. شیوه‌های تفننی و دلخواهی باید مطلقاً به کنار نهاده شود. در موارد تردید باید به واژه‌نامه‌های معتبر مراجعه گردد». (سمیعی، ۱۳۸۳: ص ۱۲۹)

۲-۳-۲- حشو و زیادی

حشو از اقسام غلط‌های رایج است (رخشنده‌مند، ۱۳۹۵: ص ۱۶۱) و در مکتوبات و محاورات بسیار رخ می دهد و برای استحکام جمله، لازم است که از آن اجتناب شود. حشوزدایی از مباحث ویرایش زبانی است.

ص ۳۸ خط ۱۵: در آن وقت خبر دادن / دست نوشت کتابخانه مرعشی: در وقت خبر دادن.

ص ۴۳ خط ۱۹: با آن جلالت و شأنی که دارد / دست نوشت کتابخانه مرعشی: با آن جلالت شأنی که دارد.

ص ۴۷ خط ۱۵: چه فایده دارد در نسخ کردن چیزی و آوردن مثل آن را؟ / دست نوشت کتابخانه مرعشی: چه فایده دارد نسخ کردن چیزی و آوردن مثل آن را؟

آمدن دو مترادف کنار هم که تأکید خاصی هم ندارد، حشو است، مثال: «لذا از این رو، لذا برای این، لذا بدین سبب، پس لذا، پس در نتیجه، پس بدین علت، لذا بنابراین». شاهد ذیل از نمونه‌های این گونه حشو است:

ص ۴۸ خط ۱: پس بنابراین.

ص ۵۰ خط ۵: و به سبب ذکر شدن پیغمبری ایشان موسی در قرآن مبین.

در کتاب مورد بحث، سه نوع تاریخ استفاده شده است:

الف) میلادی: تاریخ میلادی به درستی ثبت شده است: نمونه: صفحه هفده خط ۷: ۱۹۳۲م.

ب) شمسی: نمونه: صفحه نه، پاورقی، خط ۵: ۱۳۸۳هـ ش و صفحه شانزده، پاورقی، خط ۹: ۱۳۷۷هـ ش

جهت تاریخ شمسی از علامت اختصاری «هش» استفاده کرده است و حشو است و علامت «ش» به تنهایی کافی و گویا است.

پ) قمری: نمونه: صفحه نه، خط ۳: ۱۲۱۲هـ تاریخ قمری صحیح ثبت نشده است. زیرا جهت تمایز نوع تاریخ از علامت اختصاری «ه» استفاده شده است و خواننده با دیدن آن مردد بین هجری شمسی و هجری قمری است و نمی‌داند کدام مراد نویسنده می‌باشد و تردید زمانی حاصل می‌شود که تاریخ ۱۳۹۸ و بعد از آن نباشد؛ زیرا در زمان حاضر که سال ۱۳۹۷ شمسی است، متعین در قمری خواهد بود.

۲-۳-۳- رعایت نکردن دستور زبان

متن کهن برای خواننده امروزی تصحیح، احیا، و بازخوانی می‌شود. بنابراین لازم است متن مصحح به گونه‌ای باشد که خواننده به راحتی با آن ارتباط برقرار کند. اگر مثلاً در شیوه رسم الخط، املاء کلمات، و دستور زبان، شیوه زمان صفویه اعمال گردد، متن برای خواننده مبهم خواهد بود و این جمود و افراط بر شیوه گذشتگان، خطای مصحح است. در اعمال تغییرات دو نکته رعایت شود:

اول: به تمامی تغییرات انجام شده در مقدمه اشاره شود و یا حتی اگر لازم است در پاورقی به صورت موردی ذکر شود؛

دوم: سبک و مراد نویسنده، با انجام تغییرات از بین نرود.

به چند نمونه از تغییرات و اصلاحاتی که ضروری است به وسیله مصحح در متن اعمال شود، اشاره می‌شود:

الف) «را» علامت مفعول صریح یا بی واسطه است. (بابایی، ۱۳۹۴: ص ۸۱)
ص ۴۱ خط ۱۴: خلیفه من باش در میان قوم من و اصلاح کن ایشان و متابعت نکن. «ایشان» مفعول برای فعل امر «اصلاح کن» است و لازم است که بعد از مفعول لفظ «را» آید: اصلاح کن ایشان [را].

ب) ص ۳۸ خط ۱۱ و ۱۲: و این امر از آن مشهورتر است که در او مجال انکار رود.
ضمیر اشاره «او»، برای «امر» به کار رفته است و صحیح نیست و باید از ضمیر اشاره «آن» استفاده شود.

پ) در نوشتار قدیم، به قیاس زبان عربی، صفت‌ها را با تاء تأنیث می‌نوشتند. در زبان فارسی جنسیت تمایز ایجاد نمی‌کند لذا ترکیب موصوف و صفت بدون علامت تأنیث نوشته می‌شود: «قوانین مدوئه: غلط / قانون‌های مدوئن». (رضوان، ۱۳۹۵: ص ۱۰۵)

ص ۴۳ خط ۶: ملت‌های سابقه؛ ص ۴۶ خط ۱: اخبار متواتره؛ ص ۴۷ خط ۷: شریعت‌های سابقه؛ ص ۴۷ خط ۷: شریعت ناسخه؛ ص ۴۷ خط ۸: شریعت منسوخه؛ ص ۴۷ خط ۱۰: کتب سابقه؛ ص ۴۸ خط ۵: حجت‌های باهره؛ ص ۴۸ خط ۶: براهین قاهره؛ ص ۴۸ خط ۹: دار فائیه؛ ص ۴۸ خط ۱۴: ملت‌های مختلفه و مذاهب متشعبه؛ ص ۴۹ خط ۲: اغراض مانعه؛ ص ۵۱ خط ۱۰ و ص ۵۲ خط ۹: معجزات باهرات.

۲-۳-۴- کاربرد نادرست علائم سجاوندی (نشانه‌گذاری)

علائم نشانه‌گذاری برای تسهیل در خواندن متن و جلوگیری از ابهام است؛ اما کاربرد نادرست آن‌ها و یا افراط در به‌کاربردن‌شان، متن را پیچیده و خواننده را سردرگم می‌کند. در ذیل به مواردی اشاره می‌شود:

ص ۴۰ خط ۱۷: فرمود که چگونه چنین می‌گویید با آنکه این توراتی که در دست شما است چیزهای منکر در آن هست که قبح و شناخت آن‌ها ظاهر است؟

جمله خبری است نه انشائی (پرسشی)؛ لذا احتیاج به علامت سؤال نیست و لازم است که از نقطه استفاده شود.

در متن هر زمانی که ترجمه آیه‌ای ذکر شده و یا به ترجمه اشاره شده است، به‌درستی داخل گیومه «» قرار داده شده است مانند: صفحه ۵۱ خط ۲۲ و ۲۳: «به بعضی ایمان می‌آوریم و به بعضی دیگر کافر می‌گردیم»؛ صفحه ۴۹ خط ۷ و ۸: «آن‌هایی که جهاد کرده‌اند در راه ما، هر آینه ما ایشان را هدایت می‌کنیم به راه خود» الا در صفحه ۳۸ خط ۱۰ که ترجمه آیه ۹۱ از سوره «طه» در متن آمده ولی داخل گیومه نیست.

در صفحه ۵۲ خط ۱: ترجمه آیه را داخل گیومه قرار داده اما گیومه صحیح بسته نشده است به طوری که بخشی از ترجمه خارج از گیومه قرار گرفته است: «حمد از برای خدا که ما را به حق هدایت نمود و ما به این هدایت نمی‌یافتیم اگر خدا ما را هدایت نمی‌کرد» به تحقیق که پیغمبران پروردگار ما همه به حق آمده‌اند.

ص ۴۴ خط ۳: خبر دهید مرا از نماز خود که اصل آن چه چیز است و از کجاست مأخذ آن. جمله فوق پرسشی است و لازم است که از علامت سؤال استفاده شود نه نقطه.

صحیح: خبر دهید مرا از نماز خود که اصل آن چه چیز است؟ و از کجاست مأخذ آن؟
ص ۴۵ خط ۱۶ و ۱۷: پس چگونه شریعت موسی از نماز خالی است با آنکه شریعت موسی نزد شما از بزرگترین و تمامترین آن‌هاست؟

صحیح: پس چگونه شریعت موسی از نماز خالی است؟ با آنکه شریعت موسی نزد شما از بزرگترین و تمامترین آن‌هاست.

۳- نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که صفحه‌آرایی کتاب درست انجام شده است. همچنین نمونه خوانی کتاب دقیق بوده و خطاهای چاپی در آن راه نیافته است.

مصححین محترم، به خوبی حق مطلب را ادا کرده‌اند و در اکثر موارد خوانش متن را دقیق انجام داده و بسیاری از اغلاط نسخه خطی را به‌دست آورده و در پاورقی متذکر آن شده‌اند و کار تصحیح براساس اصول مشخصی انجام شده است.

در تطبیق متن مصحح با نسخه خطی و لحاظ قواعد نگارش و ویرایش، به اشکالاتی

برخورديم:

۱. مصحح در به دست آوردن نسخه‌های متعدد از رساله فارسی تسامح کرده و به یک نسخه اکتفا کرده است. در تصحیح تک نسخه‌ای در صد اشتباه و خطا و دست نیافتن به مراد و مقصود نویسنده، افزایش پیدا می‌کند.
 ۲. در مواردی مصحح به نقص متن اشاره‌ای نکرده و متذکر آن نشده است.
 ۳. نواقص در ارجاعات و استنادات وجود دارد.
 ۴. برخی موارد ضبط کلمات به درستی و صحیح انجام نشده است.
 ۵. فاصله و نیم فاصله بعضاً رعایت نشده و اغلاط حروف نگاشتی در متن راه یافته است.
 ۶. رعایت نکردن اصل مهم و کلیدی وحدت رویه و یکدستی.
 ۷. افتادگی در لفظ و عبارت، حشو و زیادی، عدم رعایت دستور زبان، و کاربرد نادرست علائم سجاوندی.
- بررسی و مذاقه حاضر برای آن بود که بتوانیم به برخی استانداردها در تصحیح متون دست یابیم.

یادداشت‌ها

۱. ذوالکفل شهری در سی کیلومتری جنوب حله میان نجف و کربلا می‌باشد.
۲. کتاب در روز پنج‌شنبه ماه ربیع‌الثانی سال ۱۲۶۳ به اتمام رسید.
۳. مناظره علامه بحر العلوم با دانشمندان یهودی زمانی بود که سید بحر العلوم به قصد زیارت امام حسین[×] از نجف به سوی کربلا رفت... در سال ۱۲۱۱ هجری.
۴. سِفر: کتاب بزرگ، هر یک از بخش‌های پنج‌گانه تورات. (حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۵، ص ۴۱۹۳)
۵. آن‌ها گفتند: «ما هم چنان گرد آن می‌گردیم (و به پرستش گوساله ادامه می‌دهیم) تا موسی به سوی ما باز گردد!»
۶. پیروان عیسی[×]. حسن انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۸، ص ۷۸۴۰.

فهرست منابع

الف) کتاب‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. آزاد کشمیری. محمدعلی بن محمدصادق. (۱۳۸۷). **نجوم السماء فی تراجم العلماء: شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری**. مصحح: میرهاشم محدث ارموی. چاپ دوم. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی شرکت چاپ و نشر بین الملل.
۳. آقابزرگ تهرانی. محمدمحسن. (۱۴۰۳ق). **الذریعة الی تصانیف الشیعة**. چاپ سوم. بیروت: نشر دارالاضواء.
۴. اشمیتکه. زاینه و پورجوادی. رضا. (۱۳۹۰). **مناظره بحر العلوم سیدمحمد مهدی بروجردی طباطبایی (۱۲۱۲ه.ق) با یهودیان ذوالکفل گزارش‌های عربی و فارسی**. ترجمه مقدمه: احمدرضا رحیمی ریشه. چاپ اول. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
۵. انوری. حسن. (۱۳۸۲ش). **فرهنگ بزرگ سخن**. چاپ دوم. تهران: نشر سخن.
۶. بابایی. رضا. (۱۳۹۴). **بهتر بنویسیم: درس‌نامه درست‌نویسی ساده‌نویسی و زبان‌نویسی**. چاپ سوم. قم: نشر ادیان (وابسته به دانشگاه ادیان و مذاهب).
۷. حسینی. سیداحمد. (۱۳۷۵ش). **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)**. ج ۲۶. زیر نظر: سید محمود مرعشی. چاپ اول. قم: نشر کتابخانه حضرت آیت‌الله مرعشی نجفی.
۸. رخشنده‌مند. علی‌سینا. (۱۳۹۵). **فارسی عمومی**. چاپ دوم. تهران: نشر علمی فرهنگی معصومی.
۹. رضوان. فرشاد. (۱۳۹۵). **راهنمای ویرایش و نگارش**. چاپ سوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. سمعی گیلانی. احمد. (۱۳۸۳ش). **آیین نگارش**. چاپ دهم. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۱۱. صادقی. علی‌اشرف و زندی‌مقدم. زهرا. (۱۳۹۴). **فرهنگ املائی خط فارسی براساس دستور خط فارسی مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی**. چاپ هفتم. تهران: نشر آثار.

۱۲. صفری آق قلعہ. علی. (۱۳۹۰ش). **نسخه شناخت: پژوهش نامه نسخه شناسی نسخ خطی فارسی**. مقدمه ایرج افشار. چاپ اول. تهران: نشر میراث مکتوب.
۱۳. فرهنگستان زبان و ادب فارسی. (۱۳۸۸). **دستور خط فارسی: مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی**. چاپ هشتم. تهران: نشر آثار.
۱۴. هزارجریبی استرآبادی. محمد کاظم. (۱۳۹۷ش). **مناظره علامه بحر العلوم با یهودیان ذوالکفل: تصحیح رساله جدلیه**. مصحح و محشی: علی قنبریان، مقدمه: علیرضا لیاقتی، چاپ اول. تهران: نشر میراث فرہیختگان به سفارش مؤسسه فرهنگی هنری نوین پژوهش فیاض.
۱۵. هزارجریبی استرآبادی. محمد کاظم. (ف ۱۲۳۸ق). **جدلیه**. تهران: کتابخانه ملی ایران. نمره مسلسل: ۱۴۶۲۸-۵. [نسخه خطی].
۱۶. هزارجریبی استرآبادی. محمد کاظم. (ف ۱۲۳۸ق). **جدلیه**. تهران: کتابخانه ملی ایران. نمره مسلسل: ۳۲۱۴۹-۵. [نسخه خطی].
۱۷. هزارجریبی استرآبادی. محمد کاظم. (ف ۱۲۳۸ق). **جدلیه**. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی. نمره مسلسل: ش ۸/ ۱۰۳۵۸. [نسخه خطی]. تاریخ کتابت: ۱۲۶۳ق.

ب) مقاله ها

۱. صفری. علی اکبر. (۱۳۹۳). «**فهرست خودنوشت ملا محمد کاظم هزارجریبی**». جشن نامه آیت الله رضا استادی. به کوشش: رسول جعفریان. چاپ اول. قم: نشر مورخ با همکاری کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران. ص ۹۰۷-۹۱۹.
۲. محقق. مهدی. (۱۳۸۶). «**روش تصحیح و نشر متون**». مجموعه مقالات روش تصحیح متون. گردآوری و تنظیم: محمود نظری. مقدمه: عمید زنجانی. چاپ اول. تهران: نشر کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران. ص ۴۷-۵۶.

ج) منابع مجازی

۱. پایگاه اطلاع رسانی: کتابخانه ملی ایران.
۲. پایگاه اطلاع رسانی: <https://fa.wikipedia.org>.